

نقش مهاجرت معکوس در تحولات اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی روستاهای ساحلی شهرستان رشت زهرا ملکی

دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

نصرالله مولایی هاشجین^۱

استاد گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

محمد باسط قرشی مینا آباد

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۲۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۱۲

چکیده

مهاجرت معکوس پروسه مهاجرت از روستا به شهر و بازگشت به موطن روستایی است. روستاهای ساحلی شهرستان رشت یکی از مناطقی است که پدیده مهاجرت معکوس را تجربه کرده است. بی‌تردید این بازگشت دارای تأثیرات کالبدی-محیطی و اجتماعی فراوانی خواهد بود اما هدف تحقیق حاضر تحلیل و تبیین پیامدهای مهاجرت‌های معکوس در تحولات اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی روستاهای ساحلی شهرستان رشت طی دو دهه اخیر است. سؤال اصلی مقاله حاضر این است که تحولات اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی روستاهای منطقه مورد مطالعه در ابعاد مختلف تا چه حدی متأثر از مهاجرت معکوس بوده و اثرات و پیامدهای مهاجرت‌های معکوس در روستاهای ساحلی منطقه مورد مطالعه چگونه بوده است؟ روش مورد استفاده در این مقاله روش کتابخانه‌ای و میدانی بوده که برای تکمیل داده‌ها و اطلاعات از ابزارهایی مانند مشاهده مستقیم و عکس و پرسشنامه نیز استفاده نموده و برای تعیین جامعه نمونه از روش مورگان استفاده شده است. نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد در صورتی که مدیران روستایی بتوانند سرمایه حاصل از مهاجرین را جذب نمایند به‌طور حتم خواهند توانست کمک بیشتری به توسعه روستایی داشته باشند و البته مهاجران بر فرهنگ کلی جامعه جدید تأثیرگذار هستند، از این رو، مدیریت بحث آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی و نحوه تأثیرپذیری مهاجران از فرهنگ مقصد یا تأثیرگذاری آن‌ها بر فرهنگ مقصد نیز بایستی مدیریت شود.

واژگان کلیدی: مهاجرت، مهاجرت معکوس، روستا، شهرستان رشت.

مقدمه

مهاجرت معکوس را می‌توان حالتی از حالات «شهر گرایی نواحی روستایی» قلمداد کرد، چرا که شهر گرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرآیندی اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی بوده و مشخص‌ترین حالت آن، حرکت جمعیت از شهرها به نواحی روستایی است (آراسته خو، ۱۳۷۰). از آنجا که شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس عمدتاً در ارتباط با روستاهای پیرامون شهرها خصوصاً کلان‌شهرها است، مطالعات چندی در کشور در قالب روابط متقابل عملکردی شهر و روستا (خصوصاً روستاهای خوابگاهی پیرامون کلان‌شهرها) انجام پذیرفته است که به‌صورت پراکنده و مختصر به موضوع مهاجرت معکوس پرداخته‌اند.

حدود ۴۰ سال از زمانی که محققان و دانشگاهیان دریافتند که تغییرات جمعیتی متفاوتی در سراسر آمریکا در حال وقوع است می‌گذرد. در دهه ۱۹۷۰ حرکت خالص جمعیت به سمت نواحی غیرشهری آمریکا مشاهده شد. این روند جدید محدود به شهرهای متصل به کلان‌شهرها نبوده است. در کمال ناباوری، اجتماع‌های کوچک‌تری که به‌عنوان آثاری از دوران گذشته به فراموشی سپرده شده بودند، با سرعتی شگفت‌آور گسترش پیدا کردند (ارشاد، ۱۳۷۰). برای مثال در بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۷۴ نواحی غیرشهری و شهری آمریکا به ترتیب رشدی برابر با ۵/۶ درصد و ۳/۴ درصد داشته‌اند. در حالی که این ارقام تنها در یک دهه‌ی قبل به ترتیب ۴/۱ و ۱۷/۱ درصد بوده‌اند (اسکلدون، ۱۹۹۶). اگر چنانچه بپذیریم که مهاجرت معکوس یک مهاجرت در جهت عکس است، در این صورت باید بدانیم که این حرکت یک حرکت همگن نیست، بلکه ممکن است در زمینه مقصد خانوارهای مهاجر و نیز در زمینه انگیزه‌هایی که منجر به تغییر مکان شده‌اند تفاوت داشته باشند (اعتماد، ۱۳۶۳). این تفاوت‌ها باعث شده است که برخی این‌گونه نتیجه‌گیری کنند که زیرمجموعه‌هایی از مهاجرت معکوس ممکن است در سیستم سکونتی نقش داشته باشند. به‌عنوان یک نقطه شروع برای تحقیقات گسترده‌تر می‌توان سه عنوان: برون - شهرنشینی را نیز مورد استفاده قرار داد که هرکدام از آن‌ها در درجه اول به علت انگیزه خانوارهای مهاجر متمایز می‌باشند.

«ضد شهرنشینی» سومین نوع مهاجرت معکوسی است که وقوع آن در سیستم سکونتی قابل مشاهده است. برای مثال بلک وود و کارپنتر (۱۹۷۸)، عبارت ضد شهرنشینی بودن را برای توصیف افرادی به کار بردند که تمایل دارند در مکان‌های کوچک‌تر زندگی کنند؛ این توصیفی است که ایلورتو و لولاف (۱۹۸۲) نیز به‌صورت مشترک ارائه داده‌اند. برخی دیگر بعد جامعه‌شناسی را نیز اضافه می‌کنند و تمایلات ضد شهری را با عدم پذیرش سبک زندگی شهری یکسان فرض می‌کنند (اوبرای، ۱۳۷۰). انگیزه‌های ضد شهری باعث حرکت ساکنان (به دورتر از حومه شهر) می‌شود تا از جرم و جنایت، مالیات، ازدحام و آلودگی فرار کنند. هرچند توصیف آن‌ها را با روشن ساختن این مطلب می‌توان گسترش داد که ضد شهرنشینان نه تنها تمایل به ادامه زندگی در یک محیط روستایی دارند (به دلیل عوامل دفع‌کننده و جذب‌کننده) بلکه برای آن‌هایی که نیروی کار محسوب می‌شوند به علت تمایل به کار کردن در شرایطی با تمرکز کمتر صورت می‌پذیرد. سه متغیر برای ضد شهرنشینی در ادبیات موردبازنگری قرار گرفته است. اول، عامل «حرکت برگشت به سمت زمین‌ها» است که کمتر به آن توجه شده است و بیانگر جستجو برای یک سبک زندگی کاملاً جدید (و اغلب خودکفا) است (آیرملو، ۱۳۶۳). دوم، تغییر مکانی است که به‌منظور ارتقاء کیفیت زندگی فرد از طریق دستیابی به سکونتگاه و شغل در یک اجتماع کوچک‌تر صورت می‌گیرد (ایمان، ۱۳۶۸). سوم، مهاجرت

بازنشستگی است که در جستجوی امنیت و مطبوعیت بیشتر می‌باشند که شامل حرکت افراد مسن‌تر از نواحی بزرگ‌تر به نواحی با تمرکز کمتر است (بدیعی، ۱۳۶۲). در هرکدام از این موارد، نیروی محرکه‌ای که منجر به تغییر مکان شده است، تمایل به تجربه زندگی در یک مکان غیرشهری است.

هر سه طبقه‌بندی برون‌شهرنشینی، شهرنشینی جابجا شده و ضد‌شهرنشینی تنها بر مبنای انگیزه‌های مهاجرتی بنا شده‌اند و دیگر معیارهای فضایی خاص نادیده گرفته شده‌اند. در حالی که برخی بر این باورند که مقصد مهاجرت اگر از اهمیت بیشتری برخوردار نباشد حداقل دارای اهمیت مشابهی است و باید توجه داشت که پیشرفت‌های صورت گرفته در زمینه تکنولوژی ارتباطات باعث افزایش قابل‌توجهی در آزادی انتخاب محل سکونت شده است؛ بنابراین، این‌طور برداشت می‌شود که هر سه نوع مهاجرت معکوس ممکن است در محل‌های نزدیک به هسته اصلی شهرهای بزرگ یا بافاصله کمی از آن‌ها صورت پذیرد؛ بنابراین، به‌جای تمرکز بر روی مکان، با تمرکز بر روی انگیزه به‌عنوان متغیر متمایز کننده می‌توان مکان مهاجران ضد‌شهرنشینی را که به نواحی به‌ظاهر روستایی که در مجاورت مرکز کلان‌شهر قرار دارند را نیز لحاظ کرد (بدیعی، ۱۳۶۲).

رویکرد نظری

مهاجرت عبارت است از جابجایی بین دو واحد جغرافیایی و یا به عبارت دیگر ترکیب یک سرزمین و اسکان در سرزمین دیگر (مهدوی، ۱۳۷۷: ۱۷۴). مهاجرت از کلماتی است که علوم مختلف به تناسب نیاز خود به تعریف از این کلمه پرداخته‌اند دیدگاه‌های خود به تبیین این کلمه پرداخته‌اند همچنین در علم جمعیت‌شناسی افراد با توجه به نگرش‌ها و در جمعیت‌شناسی، به‌طور عام مهاجرت عبارت است از تغییر محل اقامت فرد از یک نقطه به نقطه دیگر (زنجانی، ۱۳۷۶: ۲۱۲). اگرچه پدیده مهاجرت در همه جوامع و دوره‌ها مطرح بوده است، اما ماهیت، علل و آثار آن در جوامع مختلف یکسان نیست. با توجه به اینکه سرعت تحرک مکانی جمعیت بیشتر شده و میزان مهاجرت فزونی یافته است، بحث از مهاجرت به مثابه پدیده اجتماعی نادرست می‌نماید و صحیح‌تر این است که از آن تحت عنوان مسئله اجتماعی گفتگو شود (لهسایی زاده، ۱۳۶۸). از جمله عوامل مؤثر بر تغییر و تحولات جمعیتی مهاجرت است که از مهم‌ترین عوامل خارجی تغییر در تعداد و ساخت جمعیت است. پدیده مهاجرت موضوع جدیدی نبوده بلکه در اولین لحظه‌های حضور انسان بر کره زمین وجود داشته است. این موضوع سابقه‌ای کهن در تاریخ زندگی بشر دارد. انسان‌های مستقر در یک مکان جغرافیایی خاص بعد از کسب آگاهی و شناخت نسبی نسبت به نیازهای خود همواره بر آن بوده‌اند که در جهت رفع آن‌ها برآیند. یکی از بهترین شیوه‌های دستیابی به خواسته‌های بشر در طول تاریخ مهاجرت افراد از محل سکونت خود به مکان‌های دیگر بوده است.

انسان همیشه در حرکت بوده و برای به دست آوردن غذا از یک نقطه به نقطه‌ای دیگر رفته است و پس از ساکن شدن آدمیان نیز این حرکت ادامه یافته، اما علل و محرک‌های آن تغییر کرده است (وحیدی، ۱۳۶۴: ۹). با این وجود لازم به ذکر است که تعاریف متعددی از مهاجرت وجود دارد که هر یک ابعاد خاصی را برای مهاجرت تعیین می‌کنند. مهاجرت مترادف migration که این از واژه‌های migrare و migratio (جابجایی اقامت) آمده است (آراسته خو، ۱۳۷۰: ۵۲۱). کمیت و کیفیت مهاجرت تابعی از تغییر و تحول در سیستم روابط اجتماعی است. (زاهدانی، ۱۳۶۵: ۸). نیکولیناکس مهاجرت را روند کارگری شدن توده‌های روستایی می‌داند (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۱۶). در

قانون اصلاحات ارضی در ایران ده یا روستا چنین تعریف شده است: ده یا روستا عبارت است از یک مرکز جمعیت و محل سکونت و کار تعدادی خانواده که در اراضی آن ده به کار کشاورزی اشتغال دارند و درآمد اکثریت آنان از طریق کشاورزی حاصل می‌شود. پلاسید رامبد^۱ جامعه شناس فرانسوی می‌گوید: روستا واحد اجتماعی است که با یک فضا در ارتباط متقابل است و این فضا به عنوان یک عنصر ضروری در نظام اجتماعی روستا نقش دارد و به این ترتیب روستا دارای بعد اجتماعی است که می‌تواند یکی از عوامل اساسی تشکیل‌دهنده آن به شمار رود. روستا محصول کنش‌های متقابل گروه‌های انسانی و فضا است، میان اعضای ده رابطه‌ای محلی وجود دارد که نتیجه کنش‌های متقابل تاریخی است و موجب پیدا شدن حافظه جمعی و محلی است و در نتیجه نوعی وجدان یا شعور جمعی به وجود می‌آورد.

توسعه روستایی فرآیندی همه جانبه، مستمر، موزون، درون‌زا، توانمندساز، فراگیر، تحول آفرین، باورآفرین، رشددهنده و متکی بر مشارکت و خودباوری روستاییان بوده که در چارچوب آن ظرفیت‌ها و توانایی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع روستایی برای رفع نیازهای اساسی مادی و معنوی و کنترل مؤثر بر نیروهای شکل‌دهنده نظام سکونت محلی (اکولوژیکی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، نهادی و سرزمینی) و توسعه سرمایه انسانی با بهره‌گیری از فرصت‌های درونی در روستاها رشد و تعالی می‌یابد (معاونت توسعه روستایی و مناطق محروم کشور، ۱۳۹۵). بوریس و همکاران مدل برای تحلیل پدیده مهاجرت مدل فرهنگ‌پذیری تعاملی را مطرح کردند که یک چارچوب فراگیر و سودمندی را مدنظر قرار می‌دهد. تأکید این مدل هم بر نقش انتظارات فرهنگ‌پذیری جامعه میزبان بوده و هم به جهت‌گیری‌های فرهنگ‌پذیری که توسط مهاجران اتخاذ می‌شود. بر اساس این مدل ممکن است اعضای جامعه میزبان پنج رویکرد فرهنگ‌پذیری را نسبت به مهاجران اعمال کنند: یکپارچگی، جداسازی، همانند گردی، حصرگرایی و فردگرایی. سه جهت‌گیری اول مطابق با نظریه بری است، یعنی یکپارچگی، جدایی و همانند شدن و دوتای آخر مربوط به رویکرد حاشیه‌ای شدن می‌باشند. به عقیده بوریس استراتژی یکپارچگی رویکردی انطباق پذیر است که شهروندان جامعه میزبان معتقدند مهاجران شایستگی این را دارند که به طور هم زمان، هم میراث فرهنگی خودشان را حفظ کنند و هم جنبه‌هایی از فرهنگ ملی جامعه مقصد را اتخاذ کنند. آن‌هایی که از این استراتژی حمایت می‌کنند، معتقدند که جامعه با یک تکامل تدریجی به سوی چند فرهنگی شدن به پیش می‌رود. شهروندان جامعه میزبان که از استراتژی جداسازی حمایت می‌کنند، معتقدند جداسازی فرهنگ‌های مهاجران از مسیر اصلی جامعه، بیشترین سود را برای جامعه بزرگ‌تر به ارمغان می‌آورد. آن‌هایی که طرفدار استراتژی همانند گردی هستند، تمایل دارند تا مهاجران فرهنگ موروثی سرزمین مادری‌شان را به نفع فرهنگ جامعه بزرگ‌تر کنار بگذارند. دیدگاه حصر گرایی معتقد است که مهاجرت و مهاجران برای اجتماع ملی خطرناک بوده و کشور باید خط‌مشی درهای بسته را در مورد مهاجران اعمال کند. سرانجام استراتژی فردگرایی که طرفداران آن معتقدند تنها یک راه درست برای مدیریت موضوعات مربوط به هویت وجود ندارد و از دیدگاه آن‌ها افراد باید قدرت این را داشته باشند تا هر استراتژی را که به نظرشان سودمند است، انتخاب کنند (اودنهون و همکاران، ۲۰۰۶: ۶۴۲). برخلاف مهاجران که ترجیح می‌دهند از استراتژی یکپارچگی استفاده کنند، اعضای جامعه میزبان اغلب ایدئولوژی همانند گردی را

^۱. PlacideRamboud

توصیه می‌کنند و انتظار دارند که مهاجران تمایزات زبانی و فرهنگی خودشان را کنار گذاشت و از ارزش‌های هسته‌ای جامعه میزبان پیروی کنند. آشکار است که بر اساس وضعیت مهاجرت در حال حاضر، فرایند فرهنگ‌پذیری نباید تنها بر اساس تجربیات مهاجران مورد بررسی قرار گیرد بلکه ما باید تغییرات این فرایند را در تعاملات و برخوردهای دو جانبه بین هر دو گروه در نظر بگیریم. همچنین باید پیامدهای روابط بین گروهی و میان فردی را که حاصل امتزاج فرهنگ مهاجر و میزبان هر دو با یکدیگر است را نیز در نظر داشته باشیم و بنابراین فرایندها باید در یک زمینه بین فرهنگی در نظر گرفته شوند (بوریس و دیگران، ۱۹۹۷).

منطقه مورد مطالعه

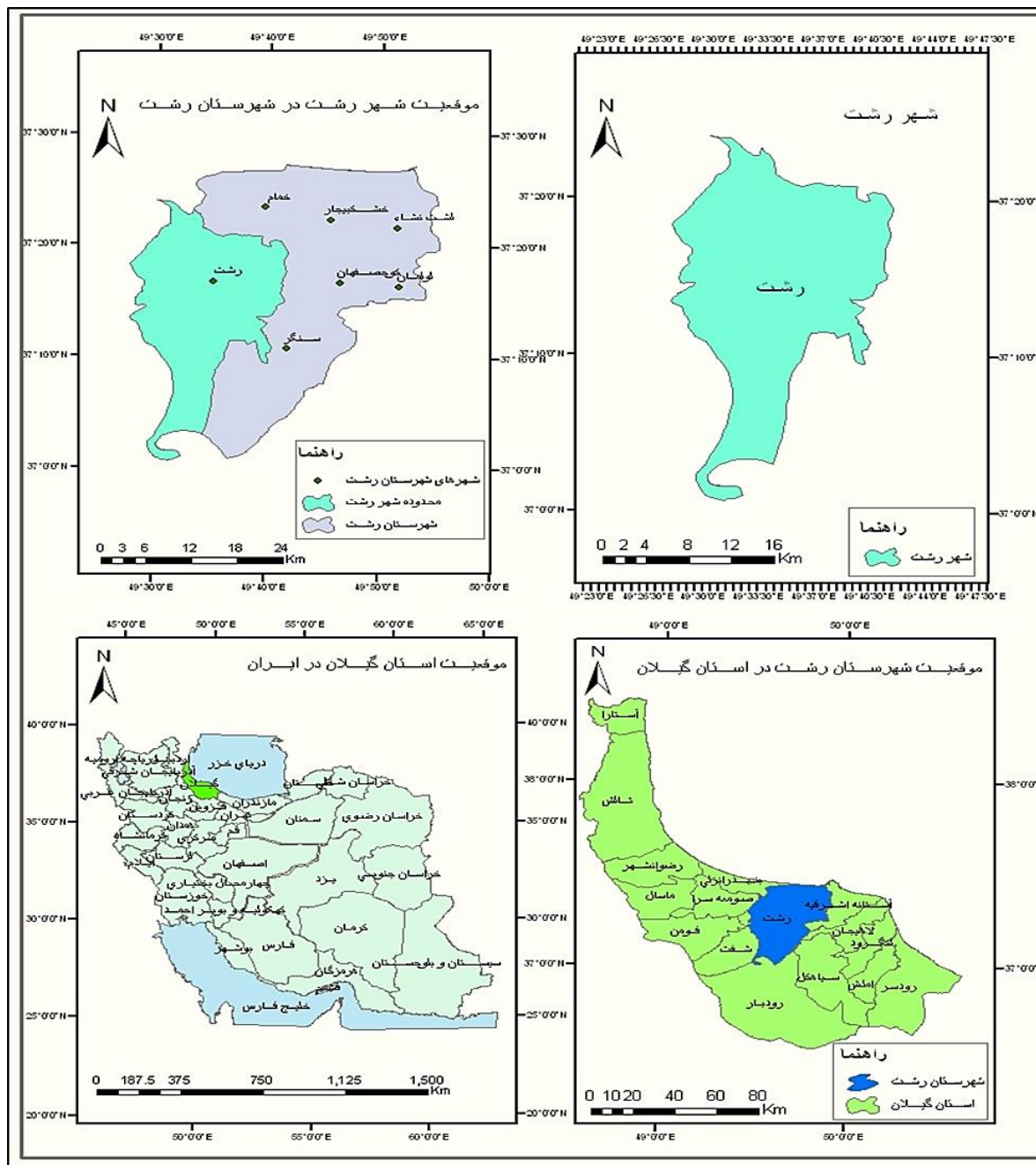
شهر رشت یکی از کلان‌شهرهای ایران و مرکز استان گیلان است، همچنین بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر شمال ایران در بین سه استان حاشیه‌ای دریای خزر (مازندران، گیلان، گلستان) محسوب می‌شود. تقریباً در مرکز جلگه گیلان قرار گرفته و در طول جغرافیایی ۴۹ و ۳۵ درجه و ۳۷ و ۱۶ درجه واقع است. ارتفاع متوسط آن از سطح دریا ۸ متر است. فاصله شهر رشت تا شهر تهران ۳۲۵ کیلومتر است و مسیر تهران، رشت از شهرهای قزوین رودبار منجیل و لوشان و از کنار مهم‌ترین رود کور یعنی سفید رود گذر می‌کند. شهر رشت با وسعتی بیش از ۵۰ کیلومتر مربع بزرگ‌ترین شهر کناره دریای خزر به شمار می‌رود، شهر گیلان در جلگه گیلان و در حاشیه غربی دلتای سفید رود قرار گرفته است. آب و هوای رشت معتدل و در بعضی مواقع مه آلود است و از مناطق پرباران ایران به شمار می‌رود. متوسط درجه حرارت سالانه شهر رشت تقریباً معادل ۱۵ درجه سانتی‌گراد است و این در حالی است که حداکثر مطلق درجه حرارت تا ۳۷ درجه سانتی‌گراد و حداقل ۱۹ درجه زیر صفر نیز گزارش شده است متوسط بارندگی سالانه این شهر ۱۳۵۶ میلی‌متر است و معدل تعداد روزهای یخبندان در طول سال در حدود ۲۴ روز است.

نقشه ۱- موقعیت شهر رشت منبع: <https://www.ft.com>

رشت همانند سایر مراکز استان‌های کشور ایران منطقه‌ای مهاجرپذیر است. مهاجرین به این شهر اکثر مردم حومه و سایر شهرستان‌های استان گیلان هستند. استان اردبیل بالاترین آمار مهاجرت به رشت را دارد. خلخال‌ها، مشکین‌شهری‌ها و اردبیلی‌ها از گذشته دور به این شهر مهاجرت می‌کردند. پیدا کردن کار و شغل دلیل عمده

مهاجرت آنان به رشت بوده است. اگرچه امروزه هنوز پیران زبان و فرهنگ ویژه خود را دارند، اما فرزندان عموماً در جامعه شهری حل شدند. وجود مراکز تحصیلات عالی از جمله علل مهاجرت به این شهر است. گروه بسیاری از دانشجویان پسر و دختر با فرهنگ‌های متفاوت از نقاط مختلف کشور برای تحصیلات دانشگاهی به رشت مهاجرت کرده و می‌کنند. مهاجرت به رشت موجب پدید آمدن عوارض بسیاری گردید. ایجاد محلات کوچک و بزرگ، فقر، فساد، قفل شدن ترافیک شهری و... همگی از عوارض مهاجرت ناخواسته است. مهاجرت مردم به ویژه بعد از وقوع انقلاب اسلامی، موجب چند برابر شدن وسعت شهر شد.

نقشه ۲- شهر رشت منبع: <https://www.jmaterenvironsci.com>

جدول ۱- مهاجرت‌هایی روستایی

مهاجرت‌های روستایی	

شرح	مجموع ضریب اصلی جمعیت شهرستان محل سرشماری سایر شهرستان‌های استان شهرستان‌های سایر استان					
	شهر	روستا	شهر	روستا	شهر	روستا
جمع کل	۱۳۷۸۸	۱۱۱۸۷	۳۸۵۵	۵۰۷۲	۱۳۵۲۳	۱۲۹۰
۴-۰ ساله	۶۳۱	۵۱۳	۱۰۲	۴۵	۳۵۰	۷۱
۵-۹ ساله	۱۱۸۹	۸۳۲	۱۷۹	۱۴۱	۵۵۴	۸۴
۱۰-۱۴ ساله	۱۲۵۴	۶۳۲	۲۳۸	۱۷۵	۶۷۸	۴۷
۱۵-۱۹ ساله	۱۲۳۲	۹۰۸	۲۹۱	۱۸۹	۸۹۵	۱۰۵
۲۰-۲۴ ساله	۱۸۰۵	۲۱۳۸	۱۰۲۹	۳۸۱	۳۹۳۱	۲۲۲
۲۵-۲۹ ساله	۲۱۴۶	۲۳۱۴	۸۱۴	۳۸۲	۳۷۰۹	۳۷۵
۳۰-۳۴ ساله	۱۹۴۲	۱۵۶۵	۵۴۱	۳۰۳	۱۰۴۱	۱۳۳
۳۵-۳۹ ساله	۱۴۰۷	۹۵۵	۳۱۵	۱۹۶	۸۶۴	۷۸
۴۰-۴۴ ساله	۹۷۷	۵۱۴	۱۷۸	۸۶	۴۶۸	۴۲
۴۵-۴۹ ساله	۴۷۹	۲۲۳	۶۷	۳۱	۴۱۵	۵۲
۵۰-۶۴ ساله	۵۷۱	۳۸۸	۷۵	۷۴	۳۹۳	۳۹
۶۵ ساله و بیشتر	۱۵۶	۲۰۶	۲۷	۷۱	۲۲۴	۴۱

منبع: یافته‌های پژوهش

جمعیت در طی دو دهه در روستاهای نمونه

به منظور بررسی مهاجرت معکوس در روستاهای شهرستان رشت ۳۳ روستای نمونه انتخاب شدند و مورد بررسی قرار گرفتند به منظور بررسی بهتر مسئله روستاهای به سه بخش روستاهای ساحلی و روستاهایی که تا ۵ کیلومتری ساحل قرار دارند و روستاهایی که بیش از ۵ کیلومتری ساحل قرار دارند. در جدول زیر روستاهای ساحلی شهرستان رشت نشان داده شده و میزان جمعیت آن‌ها در دو دوره سرشماری آورده شده است مقایسه جمعیت در طی دو دوره سرشماری نشان می‌دهد جمعیت روستاها اندکی نسبت به سال ۱۳۸۵ کاهش داشته است که این کاهش با توجه به کاهش جمعیت در کل کشور و کاهش زاد و ولد بوده است و در روستای زیبا کنار جمعیت بیش از روستاهای دیگر است که نیازمند بررسی بیشتر است

جدول ۲- میزان جمعیت در طی دو دهه در روستاهای ساحلی

بخش	دهستان	روستا	جمعیت ۱۳۸۵	جمعیت ۱۳۹۵
خشکیبجار	حاجی بکنده	چپرد	۹۲۵	۹۲۶
		چپرد زمان	۸۵۹	۹۱۹
		امیر بکنده	۳۸۴	۳۱۶
		باغ امیر بکنده	۵۷۵	۵۳۸
		طالش محله	۳۴۵	۳۸۴
		حاجی بکنده	۸۳۹	۸۳۷
		امین آباد	۶۸۱	۶۷۹
	علی آباد زیبا کنار	خشک اطلخ	۱۱۷۱	۱۱۶۶
		زیباکنار	۲۰۵۴	۲۱۳۳
		چونچان	۱۲۹۲	۱۰۲۶
	چاپارخانه	جفرود بالا	۳۶۶	۳۴۷

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵

در جدول زیر روستاهایی مشاهده می‌شود که در فاصله ۵ کیلومتری از منطقه ساحلی شهر رشت قرار دارد بررسی جمعیتی در این روستاها نشان می‌دهد که روستاهایی مانند تازه‌آباد، نوده، فتاتو، بوکسر شیجان دارای کاهش اندک جمعیت بوده‌اند اما در سایر روستاها افزایش جمعیت مشاهده می‌گردد.

جدول ۳- میزان جمعیت در طی دو دهه در با فاصله متوسط از ساحل

بخش	دهستان	روستا	جمعیت ۱۳۸۵	جمعیت ۱۳۹۵
خممام	چاپارخانه	فشتکه	۱۸۲۴	۱۸۴۹
		چاپارخانه	۱۱۱۲	۱۱۴۸
		گورابجیر	۱۶۹۸	۱۷۷۲
		بوکسر شیجان	۱۸۷	۱۵۴
		فتانو	۹۱۳	۸۹۲
حاجی بکنده		سرخسکی	۸۵۷	۸۶۴
		چوکده	۲۵۴	۲۸۷
		شهرستان	۸۷۴	۸۸۶
علی آباد زیباکنار		نوده	۹۱۸	۷۵۳
		تازه‌آباد	۲۰۴	۱۷۱
		فخر آباد	۱۲۳۶	۱۲۴۵

منبع: مرکز آمار ایران ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵

در جدول زیر روستاهایی مشاهده می‌گردد که در فاصله بیش از ۵ کیلومتری منطقه ساحلی قرار دارند بررسی میزان جمعیت در هر یک از مناطق روستایی نشان‌دهنده میزان افزایش جمعیت است یکی از دلایلی که در طی مطالعات برای افزایش جمعیت این روستاها مشخص گردید فاصله کم این نقاط نسبت به مرکز شهرستان بوده که موجب جذب جمعیت اضافی مرکز شده و به همین دلیل در تمامی این روستاها افزایش جمعیت مشاهده می‌گردد.

جدول ۴- میزان جمعیت در طی دو دهه در روستاهای با فاصله زیاد از ساحل

بخش	دهستان	روستا	جمعیت ۱۳۸۵	جمعیت ۱۳۹۵
خممام	چوکام	جیر سر چوکام	۱۳۹۲	۱۳۶۸
		تازه‌آباد خواچکین	۱۱۴۶	۱۶۸۱
		خواچکین	۱۸۷۷	۱۹۶۱
کته سر خممام		مرز دشت	۱۱۴۷	۱۱۴۹
		تپسه	۱۷۲۱	۱۷۵۳
		کویشاد	۱۰۲۱	۱۰۵۴
چاپارخانه		شیجان	۱۱۲۴	۱۱۳۳
		دهنه سر شیجان	۱۰۸۷	۱۱۲۸
		راسته کنار	۱۰۷۶	۱۵۴۲
خشکیبجار	لشت نشا	خشک رود	۳۳۹	۲۶۱
		لیچاه	۱۶۲۳	۱۶۲۷

منبع: مرکز آمار ایران ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵

بررسی میزان مهاجرت معکوس در روستاهای نمونه

در جدول زیر میزان مهاجرت معکوس به ۱۱ روستای ساحلی نشان داده شده است در این محدوده مهاجرت معکوس به روستاها ۷۵۱ خانوار بوده است که ۱۵۰ خانوار مربوط به همین روستا بوده که در گذشته در این روستا زندگی می‌کرده‌اند و بعداً از روستا خارج شده و دوباره به روستا بازگشته‌اند و ۶۰۱ خانوار از سایر مناطق روستایی و شهری در این روستاها سکونت یافته‌اند مقایسه آمار این جدول با سایر جداول نشان می‌دهد که میزان خانوارهای مهاجر در این روستاها بیش از سایر روستاها است که دلیل آن را می‌توان اولاً وجود بارز کار در منطقه آزاد انزلی و در مرتبه دوم وجود ساحل و آب و هوای آن ذکر نمود که موجب استقبال خانواده‌ها بوده است.

جدول ۵- میزان خانوارهای مهاجرت معکوس و برگشتی در طی دو دهه در روستاهای ساحلی

بخش	دهستان	روستا	مهاجرت معکوس	مهاجرت برگشتی	جمع کل
-----	--------	-------	--------------	---------------	--------

خشکبیجار	حاجی بکنده	چپرد	۲۰	۱۰	۳۰
		چپرد زمان	۴۹	۱	۵۰
		امیر بکنده	۱۵	۵	۲۰
		باغ امیر بکنده	۲۰۵	۱۵	۲۲۰
		طالب محله	۲	۲	۴
		حاجی بکنده	۴۰	۱۵	۵۵
		امین آباد	۱۰	۳۰	۴۰
علی آباد زیبا کنار		خشک اطلخ	۲	-	۲
		زیبا کنار	۱۵۰	۵۰	۲۰۰
		چونچنان	۳۸	۱۲	۵۰
چاپارخانه		جفرود بالا	۷۰	۱۰	۸۰
		مجموع	۶۰۱	۱۵۰	۷۵۱

منبع: یافته‌های پژوهش

مهاجرت معکوس: یعنی از شهر و روستاهایی غیر از این روستا به این روستا مهاجرت کرده‌اند مهاجرت بازگشتی: مهاجرانی که طی ۵ یا ۱۰ سال اخیر به هر دلیلی از روستا خارج شده و الان دوباره بازگشت نموده‌اند. در جدول زیر روستاهایی که در فاصله دورتر نسبت به مناطق ساحلی هستند در واقع این روستاها در حد وسط قرار دارند بدین صورت از ساحل کمی فاصله گرفته و از طرفی نسبت به روستاهای گروه سوم مورد بررسی فاصله بیشتری از مرکز شهرستان دارند و بررسی نتایج تحقیق در این روستاها نشان می‌دهد که میزان مهاجرت از دو گروه روستای دیگر کمتر است در این ۱۱ روستا مجموع مهاجرین ۱۹۰ خانوار است که ۷۶ درصد از آن‌ها مهاجرین بازگشتی و ۱۱۴ خانوار مهاجرین معکوس هستند

جدول ۶- میزان خانوارهای مهاجرت معکوس و برگشتی در طی دو دهه در روستاهای با فاصله متوسط از ساحل

بخش دهستان	روستا	مهاجرت معکوس	مهاجرت برگشتی	جمع کل
خمام چاپارخانه	فشتکه	۴۰	۲۰	۶۰
	چاپارخانه	۱۱	۹	۲۰
	گورابجیر	۱۰	۵	۱۵
	بوکسر شیجان	۷	۶	۱۳
	فتاتو	۴	۷	۱۱
حاجی بکنده	سرخسکی	۶	۴	۱۰
	چوکده	۷	۳	۱۰
	شهرستان	۱۲	۷	۱۹
علی آباد زیبا کنار	نوده	۳	۲	۵
	تازه‌آباد	۱۰	۵	۱۵
	فخر آباد	۴	۸	۱۲
		۱۱۴	۷۶	۱۹۰

منبع: یافته‌های پژوهش

مهاجرت معکوس: یعنی از شهر و روستاهایی غیر از این روستا به این روستا مهاجرت کرده‌اند مهاجرت بازگشتی: مهاجرانی که طی ۵ یا ۱۰ سال اخیر به هر دلیلی از روستا خارج شده و الان دوباره بازگشت نموده‌اند. در جدول زیر تعداد مهاجرین در روستاهای گروه سوم که در فاصله بیش از ۵ کیلومتری ساحل قرار دارند آورده شده است میزان مهاجرین در این روستاها از روستاهای ساحلی کمتر بوده ولی از روستاهای گروه دوم بیشتر است که مهم‌ترین دلیل آن را می‌توان در نزدیکی به شهر رشت جستجو کرد در طی مصاحبه با بسیاری از این

مهاجرین دلیل عمده سکونت خود را گرانی اجاره بها در شهر رشت و مناسب بودن قیمت خانه در این روستاها عنوان نمودند.

جدول ۷- میزان خانوارهای مهاجرت معکوس و برگشتی در طی دو دهه در روستاهای با فاصله زیاد از ساحل

بخش	دهستان	روستا	مهاجرت معکوس	مهاجرت برگشتی	جمع کل
خمام	چوکام	جیر سر چوکام	۶	۱	۷
		تازه‌آباد خواچکین	۵۰	۱۳	۶۳
		خواچکین	۴۲	۸	۵۰
	کنه سر خمام	مرز دشت	۲۱	۴	۲۵
		تپسه	۲	۲	۴
		کویشاد	۲۳	۲	۲۵
	چاپارخانه	شیجان	۲۰	-	۲۰
		دهنه سر شیجان	۴	۲	۶
		راسته کنار	۱	۱۰	۱۱
		خشک رود	۹	۶	۱۵
خشکیبجار	لشت نشا	لیچاه	۷	۳	۱۰
			۱۶۵	۴۹	۲۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش

مشاغل ایجاد شده در روستاهای نمونه در اثر مهاجرت معکوس

در سال‌های اول پیروزی انقلاب اسلامی حدود ۷۰ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کردند اما هم‌اکنون بعد جمعیتی ساکن مناطق روستایی کمتر از ۳۰ درصد است و این تغییرات مولودی از الگو رفتارهای زادآوری و مهاجرت از روستاها به مناطق دیگر است که ریشه اصلی آن در کمبود فرصت‌های شغلی و درآمد نشات می‌گیرد. کم توجهی به ساختار اقتصادی روستاها و توانمندسازی جمعیت ساکن، پیامدهای خشک‌سالی و کند بودن سیاست‌های حاکمیت نگاه مدرن در اقتصاد کانون‌های روستایی از عواملی است که سطح درآمدی خانواده‌ها را در این مناطق دستخوش تزلزل کرده و به ناچار سیر مهاجرت به شهرها، رونق مشاغل کاذب، تورم و آسیب‌های پیدا و پنهان اجتماعی را سبب شده است. خشک‌سالی‌های پی در پی در نقاط مختلف شهرستان در سال‌های اخیر نیز از اصلی‌ترین دلایل مهاجرت جوانان روستایی به شهرها است، چرا که نبود آب کافی برای کشاورزی به طور مستقیم بر درآمد خانوارها اثر گذاشته و آنان نیز برای گذران زندگی و تأمین معاش خانواده روستاها را رها کرده و به شهرها مهاجرت می‌کردند با توجه به اینکه ایجاد فرصت شغلی در شهر هزینه‌های زیادی دارد و همچنین ریسک آن بالاست، می‌توان با برنامه‌ریزی‌های مدون و کاربردی، شناسایی ظرفیت‌های روستایی و ارائه تسهیلات و حمایت از کارآفرینان در بخش روستایی زمینه جذب جوانان شهری را نیز به روستاها فراهم کرد. شناخت قابلیت‌های حوزه روستایی سرمایه ارزشمندی در دست مدیران اجرایی است که باید با بهره‌گیری از آن بستر تحول در این مناطق و ارتقای جایگاه روستاها را فراهم شود. دهیاران منطقه ایجاد تعامل و همکاری با شوراهای اسلامی روستاها برای جلوگیری از پدیده مهاجرت روستاییان در زمینه‌های کارآفرینی اقتصادی، اشتغال‌زایی، جذب اعتبارات عمرانی، توجه ویژه به وضعیت بهداشتی و درمانی مردم روستایی، نظارت بر اجرای طرح هادی روستایی و توسعه گردشگری روستایی مؤثر بوده‌اند به طوری که امروزه با گذشت چند سال افراد زیادی از داخل شهر به روستا مهاجرت نموده و کسب و کارهایی را در سطح روستا ایجاد نموده‌اند. در روستاهای نمونه مشاهدات میدانی و

بازدید از سطح روستاها نشان داد که روستائیان اقدام به ایجاد مشاغل نمودند که شرح آن به صورت جدول زیر است.

جدول ۸- اشتغال روستائیان دارای مهاجرت معکوس در روستاهای ساحلی

بخش	دهستان	روستا	مشاغل مهاجرین
خشکیبجار	حاجی بکنده	چپرد	اشتغال در منطقه آزاد انزلی گردشگری ساحلی
		چپرد زمان	
		امیر بکنده	
		باغ امیر بکنده	
		طالش محله	
		حاجی بکنده	
		امین آباد	
		خشک اطلخ	
		علی آباد زیبا کنار	
		زیباکنار	
چونچان			
چاپارخانه	جفرود بالا	مشاور املاک - ویلاسازی	

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۹- اشتغال روستائیان دارای مهاجرت معکوس در روستاهای با فاصله متوسط از ساحل

بخش	دهستان	روستا	نوع شغل ایجاد شده
حمام	چاپارخانه	فشتکه	برنج فروشی - کارهای ساختمانی
		چاپارخانه	
		گورابچیر	
		بوکسر شیجان	
		فتاتو	
		سرخسکی	
		چوکده	
		شهرستان	
		شهرستان	
		شهرستان	
علی آباد زیباکنار	نوده	کارگاه تولیدی	خدمات گردشگری - کشاورزی
		تازه آباد	
		فخر آباد	
		فخر آباد	

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۰- اشتغال روستائیان دارای مهاجرت معکوس در روستاهای با فاصله زیاد از ساحل

بخش	دهستان	روستا	نوع شغل ایجاد شده
حمام	چوکام	جیر سر چوکام	برنج فروشی - کارهای ساختمانی
		تازه آباد خواجکین	
		خواجکین	
		مرز دشت	
		کته سر حمام	
		تیسه	
		کوشاد	
		شیجان	
		دهنه سر شیجان	
		راسته کنار	
خشکیبجار	لشت نشا	خشک رود	کشاورزی
		لیچاه	
		خراطی - نجاری	

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش

- پیامدهای اقتصادی مهاجرت معکوس

یکی از مواردی که می‌توان در روستاها اشتغال ایجاد نمود ایجاد بنگاه‌های کوچک کارآفرین است یکی از مهم‌ترین تنگناهای توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط، محدودیت تأمین مالی فعالیت‌ها به صورت سرمایه ثابت و سرمایه در

گردش است که ساماندهی آن مستلزم تعامل مناسب بخش خصوصی و سیاست‌گذاران دولتی با تدوین بسته‌های حمایتی مالی است در این زمینه شناسایی نوع تعامل بنگاه‌ها در هر بخش، میزان تمرکز جغرافیایی آن‌ها برای اثر بخشی حمایت و تشخیص اولویت‌های حمایتی مالی در استان‌ها بر اساس هر زیربخش، از مهم‌ترین چالش‌های تأمین مالی این نوع بنگاه‌ها است. در صورتی که مدیران روستایی بتوانند سرمایه حاصل از مهاجرین را جذب این بنگاه‌های کوچک نمایند به‌طور حتم خواهند توانست کمک بیشتری به توسعه روستایی داشته باشند. در محدوده مورد مطالعه در روستاهای ساحلی میزان تأثیر مهاجرین بر روی اشتغال از دیدگاه ۶۳/۶ درصد تاکنون در حد زیاد بوده است و از دیدگاه بیش از ۹۰ درصد تأثیر مهاجرین بر روی اقتصاد در حد کم است

جدول ۱۱- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر ایجاد اشتغال

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲۱	۳	۹	۰	۰	۳۳
درصد	۶۳/۶	۹/۱	۲۷/۳	۰/۰	۰/۰	۱۰۰/۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۷	۱۴	۱۰	۲	۰	۳۳
درصد	۲۱/۲	۴۲/۴	۳۰/۳	۶/۱	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱۳	۱۳	۱۸	۲	۰	۳۳
درصد	۳۹/۴	۳۹/۴	۵۴/۵	۶/۱	۰/۰	۱۰۰
مجموع	۲۸	۳۰	۳۷	۴	۰	۹۹
درصد	۲۸/۳	۳۰/۳	۳۷/۴	۴	۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه با اینکه امروزه دهیاری‌ها بصورت خودگردان در روستا فعالیت می‌کنند بنابراین اخذ مالیات و درآمد برای آن‌ها مهم است بنا به اظهارات دهیاران و شوراهای محل افرادی که به روستا مهاجرت معکوس داشته‌اند ۷۵/۷ درصد در حد بسیار زیاد در روستاهای ساحلی درآمدزایی خوب بوده است در روستاهایی که از ساحل فاصله کمی دارند ۵۷/۶ درصد در حد متوسط درآمدزایی خوبی دارند و در روستاهایی که فاصله زیاد است ۷۵/۸ درصد در حد متوسط برای روستاها درآمدزایی شده است

جدول ۱۲- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر اخذ مالیات درآمدزایی برای دهیاری

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۴	۱۱	۸	۰	۰	۳۳
درصد	۴۲/۴	۳۳/۳	۲۴/۲	۰/۰	۰/۰	۱۰۰/۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۱	۱۱	۱۹	۲	۰	۳۳
درصد	۳	۳۳/۳	۵۷/۶	۶/۱	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۴	۴	۲۵	۴	۰	۳۳
درصد	۱۲/۱	۱۲/۱	۷۵/۸	۱۲/۱	۰/۰	۱۰۰
مجموع	۱۸	۲۶	۵۲	۶	۰	۹۹
درصد	۱۸	۲۶	۵۱	۶	۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

اشتغال‌زایی در روستاها به‌ویژه برای روستایی در بسیاری موارد کم هزینه بوده و هزینه چندان لازم ندارد. گسترش تعاونی‌های روستایی به منظور ایجاد شغل و درآمد در روستاها ضروری است و باید این مهم در دستور کار مدیران به‌ویژه مدیران مرتبط با بخش تعاون قرار گیرد. تضمین خرید محصولات تولیدی روستائیان از کارهای مهمی است که دولت باید برای آن برنامه داشته باشد به‌گونه‌ای که با ساخت بازارچه‌های محلی و نمایشگاه‌ها، محلی مناسب

برای فروش محصولات آن‌ها به قیمت مناسب به وجود آید. برخی ادارات باید ساخت بازارچه‌های محلی فروش محصولات روستائیان را در دستور کار خود قرار دهند زیرا یکی از مهم‌ترین مشکلات فعلی عدم تضمین و یا مکانی برای فروش محصولات روستایی است.

جدول ۱۳- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر بازاریابی محصولات محلی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۳	۹	۷	۴		۳۳
درصد	۳۹/۴	۲۷/۳	۱۲/۲	۱۲/۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۵	۱۰	۱۴	۴		۳۳
درصد	۱۵/۲	۳۰/۳	۴۲/۴	۱۲/۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد		۹	۱۳	۱۱		
درصد		۲۷/۳	۳۹/۴	۳۳/۳		
مجموع	۱۸	۲۸	۳۴	۱۹		۹۹
درصد	۱۸/۲	۲۸/۳	۳۴/۳	۱۹/۲		۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث افزایش قیمت زمین در روستاهای استان گیلان چند سالی است که مورد نقد و انتقاد افراد و مسئولین بوده و در تمام روستاهایی که افراد از بیرون برای خرید زمین به آن وارد شده‌اند افزایش قیمت زمین مشاهده می‌شود در روستاهای محدوده مورد بررسی ۵۹/۶۰ درصد در حد متوسط افزایش قیمت زمین مشاهده می‌شود با توجه به اینکه روستاهای ساحلی تقاضای زمین وجود دارد قیمت نسبت به گذشته افزایش بسیار زیادی داشته است و در سایر روستاها نیز افزایش قیمت زمین مشاهده می‌گردد در مجموع بیش از ۹۰ درصد از پاسخ‌ها نشان می‌دهد که قیمت زمین افزایش داشته است میزان اثرگذاری برای قیمت زمین در روستاهای ساحلی بیش از سایر مناطق بوده است.

جدول ۱۴- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش قیمت زمین

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲۶	۳	۳	۱		۳۳
درصد	۷۸/۸	۹/۱	۹/۱	۳/۰		۱۰۰/۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۱۶	۸	۹			۳۳
درصد	۴۸/۵	۲۴/۲	۲۷/۳			۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱۷	۱۱	۵			۳۳
درصد	۵۱/۵	۳۳/۳	۱۵/۲			۱۰۰
مجموع	۵۹	۲۲	۱۷	۱		۹۹
درصد	۵۹/۶	۲۲/۲	۱۷/۲	۱		۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

صنایع دستی و هنرهای سنتی بخش ارزشمندی از میراث فرهنگی گذشتگان ما است و در شرایط فعلی جامعه که مساله بیکاری و ایجاد اشتغال مهم‌ترین دغدغه مسئولان به حساب می‌آید می‌تواند نقش مؤثری در اشتغال و توسعه فرهنگی، هنری، اقتصادی و صنعتی داشته باشد. در شرایطی که خشک‌سالی‌های چندین ساله مهاجرت روستائیان را بر اثر بیکاری و کاهش سطح درآمد در پی داشته است، رونق صنایع دستی با حداقل سرمایه نه تنها موجب اشتغال در روستاها می‌شود بلکه منبع درآمد مهمی نیز برای خانوارهای روستایی ایجاد می‌کند. در روستاهای مانند فشتکه امروزه بدلیل ورود خروج افراد روستاهای دیگر و گردشگران صنایع دستی زیادی تولید می‌شود که در خود روستا و سایر مناطق نیز بفروش می‌رسد به همین دلیل بسیاری از پاسخگویان معتقدند که مهاجرت بر کاهش عرضه

محصولات تولیدی به شهر تأثیرگذار بوده بطوریکه در گذشته مردم روستا محصولات خود را به نقاط شهری می‌بردند ولی امروزه در داخل روستا بفروش می‌رسد.

جدول ۱۵- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر کاهش عرضه محصولات تولیدی به شهر

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۹	۷	۱۲	۵	۳۳
درصد	۲۷/۳	۲۱/۲	۳۶/۴	۱۵/۲	۱۰۰/۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل		۱۷	۱۳	۳	۳۳
درصد		۵۱/۵	۳۹/۴	۹/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۲	۸	۱۷	۶	۳۳
درصد	۶/۱	۲۴/۲	۵۱/۵	۱۸/۲	۱۰۰
مجموع	۱۱	۳۲	۴۲	۱۴	۹۹
درصد	۱۱/۱	۳۲/۳	۴۲/۴	۱۴/۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

سرمایه‌گذاری مهاجرین در روستاها بحثی است که مورد توجه و بحث قرار گرفته است اما مسئله اصلی این است که میزان اثرگذاری مهاجرین بر میزان سرمایه بسیار کم بوده است در واقع افرادی که در روستا ساکن شده‌اند سرمایه‌گذاری خاصی را در روستا انجام نداده‌اند در روستاهای ساحلی ۶/۶ درصد موجب افزایش سرمایه‌گذاری شده است و میزان سرمایه‌گذاری در روستاهای با فاصله کم در حد متوسط تا کم بوده است و در روستاهای با فاصله زیاد هم در حد متوسط تا کم بوده است.

جدول ۱۶- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش سرمایه در روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط کم	خیلی کم	مجموع	
روستاهای ساحلی	۵	۲۰	۸	۰	۳۳	
درصد	۱۵/۱	۶۰/۶	۲۴/۲	۰	۱۰۰/۰	
روستاهای با فاصله کم از ساحل		۲	۱۳	۱۶	۲	۳۳
درصد		۶/۱	۳۹/۴	۴۸/۵	۶/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۶	۳۶	۱۰	۳۳	
درصد	۳	۱۸/۲	۴۵/۵	۳۳/۳	۱۰۰	
مجموع	۹	۲۶	۳۶	۲۶	۹۹	
درصد	۹/۱	۲۶/۱	۳۶/۳	۲۶/۱	۱۰۰	

منبع: یافته‌های پژوهش

اجرای طرح‌های توسعه روستایی و اقدامات زیربنایی که در روستاها انجام شده، شاهد اصلاح این روند و آغاز مهاجرت معکوس در بسیاری از روستاهای استان شده است. روستاهای ما از امکانات زیربنایی لازم برخوردارند و امروز روستائیان توانمند ما نیازمند حمایت و اختصاص تسهیلات لازم برای ایجاد اشتغال پایدار و فعالیتهای اقتصادی و تولیدی هستند. این استان قابلیت بررسی و توزیع دقیق تسهیلات را دارد و ضروری است اختیارات لازم از سوی نهادهای ملی به دستگاه‌های اجرایی و بانک‌های استان داده شود. بسیاری از افرادی که به کلان‌شهرها مهاجرت می‌کنند کشاورز هستند و اگر امکانات کشاورزی در کشور به نحو قابل توجهی گسترش یابد نرخ بیکاری نیز در کشور به طور حتم کاهش می‌یابد. در اصل نبود اشتغال کارآمد، یکی از دلایل اساسی مهاجرت مردم به کلان‌شهرها به شمار می‌آید. حاشیه‌نشینی بر اثر عواملی نظیر گسترش شکاف طبقاتی، رشد بی‌رویه شهرنشینی و مهاجرت روستائیان به شهرهای بزرگ برای زندگی بهتر صورت می‌گیرد. حاشیه‌نشینی یکی از پدیده‌هایی است که

اکنون برخی از کلان‌شهرها با آن درگیر هستند و در به وجود آمدن این پدیده، عامل اقتصادی از اصلی‌ترین عوامل به شمار می‌رود. صنایع تبدیلی کشاورزی راه مناسبی است تا کشاورز سود بیشتری کسب کند که همین مساله موجب تقویت بخش کشاورزی می‌شود. جمعیت جوان کشور نیازمند اشتغال پایدار بوده و یکی از زمینه‌های اصلی فراهم‌سازی این اشتغال، توجه به حوزه صنعت است. با توجه به فراهم بودن شرایط کشاورزی در استان‌های کشور طبیعتاً نیازمندی به صنایع تبدیلی وجود دارد تا با ساخت آن، کشاورزی رونق گرفته و کشاورزان هم افزون بر گذشته از دسترنج خود بهره‌مند شوند. دولت با یک برنامه‌ریزی کاربردی می‌تواند بسترهای اشتغال را برای جوانان این مرز و بوم به نحو مطلوبی مهیا کند.

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۷	۱۲	۴			۳۳
درصد	۵۱/۵	۳۶/۴	۱۲/۱			۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل		۱۲	۱۰	۱۰	۱	۳۳
درصد		۳۶/۴	۳۰/۳	۳۰/۳	۳	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد		۶	۱۸	۹		۳۳
درصد		۱۸/۲	۵۴/۵	۲۷/۳		۱۰۰
مجموع	۱۷	۳۰	۴۵	۱۹	۱	۹۹
درصد	۴/۱	۳۰/۳	۴۵/۵	۱۹/۱	۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

پیامدهای اجتماعی - فرهنگی مهاجرت معکوس

مهاجرت امروزه پدیده‌ای است که در ایران به یک امر عادی تبدیل شده و بسیاری از روستائینان با ترک زادگاه خود راهی شهرهای بزرگ می‌شوند. مهاجرت پدیده پیچیده‌ای است که با زمان، فرهنگ و شرایط اقتصادی در ارتباط است. مهاجرت به عنوان یک نوع تطبیق و سازگاری اجتماعی در پاسخ به نیازهای، اقتصادی، اجتماعی و تحولات فرهنگی که از جریان تغییرات جمعیتی ناشی می‌شود و در سطح محلی، ملی و یا بین‌المللی پدید می‌آید. مهاجرت به عنوان یکی از راه‌های تلاش انسان برای فائق آمدن بر دشواری‌ها است. امروزه تعداد زیادی از افراد جامعه برای بهبود شرایط خود و خانواده همچون شرایط اقتصادی، آموزش، مسکن و آزادی مهاجرت می‌کنند. مهاجرت پدیده‌ای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. به همین دلیل این پدیده در علوم مختلف انسانی و اجتماعی به عنوان مسأله‌ای مهم مطرح است، زیرا مهاجران با محیط‌هایی مواجه می‌شوند که از نظر فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با محیط زندگی قبلی آنان تفاوت دارد، به طوری که آن‌ها مجبور به پذیرش تغییرات زیادی در رفتار، کردار و گفتار خود برای حفظ سازگاری هستند. این موضوع یک طرفه نبوده و مهاجران نیز بر فرهنگ کلی جامعه جدید تأثیرگذار هستند، از این رو، بحث آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی و نحوه تأثیرپذیری مهاجران از فرهنگ مقصد یا تأثیرگذاری آن‌ها بر فرهنگ مقصد، مطرح است. اگرچه کنترل کامل و صد درصد بر پدیده مهاجرت، امکان‌پذیر به نظر نمی‌رسد، ولی بحث مدیریت صحیح بر این پدیده از اهمیت بسزایی برخوردار است و گذشته از اثرات مثبتی که برای مهاجرت قابل ذکر است، نباید شرایط محلی و تفاوت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق مختلف با یکدیگر را از نظر دور داشت و بر این اساس، در برخی از کشورها از جمله

کشور ما، تبعات منفی مهاجرت چه در سطح داخلی و چه در سطح خارجی (خروج از کشور) از اهمیت بیشتری برخوردار است که باید مورد توجه جدی مسئولان قرار گیرد. در رابطه با تأثیر مهاجران بر تعامل روستائیان نظر پاسخگویان در حد متوسط است با توجه به اینکه این پدیده طی مدت زمان کوتاهی شکل گرفته است هنوز اثرات درازمدت آن مشخص نشده است.

جدول ۱۸- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر تعامل روستائیان با شهروندان

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۶	۱۳	۱۲	۰	۲	۳۳
درصد	۱۸/۲	۳۹/۴	۳۶/۴	۰/۰	۶/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۹	۲۲	۲	۲۲	۲	۳۳
درصد	۲۷/۳	۶۶/۷	۶/۱	۶۶/۷	۶/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۴	۲۳	۶	۲۳	۶	۳۳
درصد	۱۲/۱	۶۹/۷	۱۸/۲	۶۹/۷	۱۸/۲	۱۰۰
مجموع	۶	۲۶	۵۷	۸	۲	۹۹
درصد	۶/۱	۲۶/۳	۵۷/۶	۸/۱	۲	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

دسترس مناطق روستایی به اینترنت پرسرعت، افزایش کیفیت بهداشت و درمان مناطق شهری و روستایی، برقراری دسترسی به آب بهداشتی، ایجاد ظرفیت اقتصادی در جوامع محلی، رشد مشاغل خانگی مانند پرورش گل و گیاه یا قارچ از دیگر برنامه‌های اجرایی در مناطق روستایی برای تشویق مردم به بازگشت به زادگاه بوده است؛ و موجب شده افرادی که از شهرها وارد روستا می‌شوند آگاهی بیشتری داشته و این امر موجب افزایش آگاهی روستائیان ساکن نیز می‌گردد بطوریکه ۳۲/۳ درصد معتقدند که مهاجرت معکوس بر افزایش آگاهی مردمان محلی مؤثر بوده است مقایسه میزان افزایش آگاهی نشان می‌دهد که در تمام روستاها در حد متوسط تا زیاد میزان افزایش آگاهی مردمان در حد زیاد بوده است.

جدول ۱۹- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش آگاهی مردمان محلی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۴	۱۸	۹	۲	۲	۳۳
درصد	۱۲/۱	۵۴/۵	۲۷/۳	۶/۱	۶/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۹	۲۳	۱	۲۳	۱	۳۳
درصد	۲۷/۳	۶۹/۷	۳	۶۹/۷	۳	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۱۰	۲۲	۲۲	۲۲	۳۳
درصد	۳	۳۰/۳	۶۶/۷	۶۶/۷	۶۶/۷	۱۰۰
مجموع	۵	۳۷	۵۴	۳	۳	۹۹
درصد	۵/۱	۳۷/۴	۵۴/۵	۳	۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

آنچه نتایج نشان می‌دهد این است سکونت افراد در روستاها موجب رغبت سایرین شده و میزان مهاجرت را افزایش می‌دهد بطوریکه ۳۰/۳۰ درصد از مسئولان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش مهاجرت به روستا در حد متوسط تا زیاد می‌دانند و این میزان در هر سه مرتبه روستاها یکسان است.

جدول ۲۰- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش مهاجرت به روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۳	۱۲	۱۲	۶	۲	۳۳
درصد	۹/۱	۳۶/۴	۳۶/۴	۱۸/۲	۶/۱	۱۰۰

روستاهای با فاصله کم از ساحل	تعداد	۳	۲۴	۶	۳۳
	درصد	۹,۱	۷۲,۷	۱۸,۲	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	تعداد	۵	۲۰	۸	۳۳
	درصد	۱۵,۲	۶۰,۶	۲۴,۲	۱۰۰
مجموع	تعداد	۳	۵۶	۲۰	۹۹
	درصد	۲۰,۲	۵۶,۶	۲۰,۲	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

الگوی مصرف خانوارهایی که از شهر به روستا رفته‌اند متفاوت است به‌طور نمونه بیشتر افرادی که در شهر زندگی می‌کنند از کالاهای بسته‌بندی استفاده می‌کنند این امر موجب شده تا با مهاجرت معکوس فروشندگان مواد و کالاهای روستایی بیشتر اقدام به فروش کالاهای بسته‌بندی و به روز اقدام نمایند ۶۶/۴۶ درصد بیان نموده‌اند که مهاجرت معکوس موجب مصرف‌گرایی بیشتر روستاها شده است که مقایسه آمار نشان می‌دهد که میزان مصرف‌گرایی در تمام روستاها تقریباً برابر است بدین صورت که در تمام روستاها موجب افزایش مصرف‌گرایی شده است.

جدول ۲۱- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش مصرف‌گرایی در روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	تعداد	۴	۲۰	۷	۲	۳۳
	درصد	۱۲/۱	۶۰/۶	۲۱/۲	۶/۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	تعداد	۹	۲۳	۱		۳۳
	درصد	۲۷,۳	۶۹,۷	۳		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	تعداد	۲	۹	۱۷	۵	۳۳
	درصد	۶,۱	۲۷,۳	۵۱,۵	۱۵,۲	۱۰۰
مجموع	تعداد	۶	۳۸	۴۷	۸	۹۹
	درصد	۶,۱	۳۸,۴	۴۷,۵	۸,۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

بر هم خوردن انسجام و یک رنگی به‌طور معمول در اثر مهاجرت‌های معکوس بر هم زده می‌شود در طی سال‌های اخیر که موج گردشگری در روستاها رایج شد موجب بر هم خوردن نظم و انسجام در روستاها گردید و اینک مهاجرت معکوس و به تبع آن سایر وسایل ارتباطی موجب بر هم خوردن نظم و انسجام در روستاها گردید. در این تحقیق نتایج نشان داد که در روستاهای ساحلی از دیدگاه ۷۸/۹ درصد مهاجرت معکوس موجب برهم خوردن انسجام روستاها شده است در روستاهای با فاصله کم بر هم خوردن انسجام در روستاها در حد متوسط بوده است و در روستاهای با فاصله زیاد هم انسجام روستاها در حد متوسط بر هم خورده است. در مجموع مهاجرت معکوس در روستاهای ساحلی دارای اثرات بیشتری بوده است.

جدول ۲۲- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر برهم خوردن انسجام روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	تعداد	۳	۱۹	۱۰	۱	۳۳
	درصد	۹/۱	۵۷/۶	۳۰/۳	۳/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	تعداد	۷	۲۳	۳		۳۳
	درصد	۲۱,۲	۶۹,۷	۹,۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	تعداد	۱	۹	۱۶	۷	۳۳
	درصد	۳	۲۷,۳	۴۸,۵	۲۱,۲	۱۰۰
مجموع	تعداد	۴	۳۵	۴۹	۱۱	۹۹

۱۰۰	۱۱,۱	۴۹,۵	۳۵,۴	۴	درصد
-----	------	------	------	---	------

منبع: یافته‌های پژوهش

طبیعی است که با ورود مهاجران کاری دگرگونی و تأثیرات زیادی بر معیشت ساکنان محلی و بومی روستاهای پیرامونی چه به لحاظ اقتصادی و چه به لحاظ فرهنگی گذاشته است. سابقه پدیده مهاجرت به تاریخ عمر بشر بازمی‌گردد. انسان اولیه همواره مهاجرت و جابه‌جایی‌های مکانی را یگانه راهبرد و راه حل گریز از مصائب و مشکلات خود دیده است. گردآوری خوراک و امنیت جانی از جمله عواملی بودند که بشر اولیه را ترغیب به مهاجرت می‌کردند. در طول تاریخ، شکل مهاجرت بر حسب زمان و تحولات محیطی و اجتماعی تغییر یافته است. از آغاز قرن هفدهم سعی و تلاش اندیشمندان اجتماعی این بوده است که بتوانند از میان پدیده‌های گوناگون اجتماعی و اقتصادی، علل واقعی مهاجرت را بیابند. این تفحص ابتدا در قالب گفته‌ها و مباحث نظری جریان داشت. پس از آن، مهاجرت در مطالعات تجربی نیز وارد شده و برای پاسخ به پرسش‌های متعدد در باب موضوعاتی نظیر ویژگی‌های مهاجرین، عوامل عمده مهاجرت و پیامدهای مهاجرت، مطالعات میدانی انجام گرفت. با توجه به اینکه جوانان بیشتر از هر گروه سنی دیگر تن به مهاجرت می‌دهند، این موضوع در بلندمدت برای جوامع روستایی حائز اهمیت خواهد بود؛ چرا که با مهاجرت آنان، تولید نسل در جوامع روستایی کاهش می‌یابد و به دنبال آن جمعیت پویا در روستاها کاهش می‌یابد و تولید محصول و اقتصاد روستایی نیز کاسته می‌شود و همچنین از نظر اجتماعی و فرهنگی نیز روستاها دچار ایستایی می‌شوند. بنابراین مهاجرت به هر شکلی که باشد دارای اثراتی است در محدوده مورد بررسی نتایج نشان می‌دهد که در هر سه مرتبه روستاها تعارضات فرهنگی مشاهده شده است که میزان آن برای تمام روستاها در حد متوسط تا زیاد است و برای روستاهای ساحلی بیشتر از نیمی در حد زیاد است.

جدول ۲۳- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر تعارضات فرهنگی روستاییان با مهاجرین

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲	۱۸	۱۳	۰	۳۳
درصد	۶,۱	۵۴,۵	۳۹,۴	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۱۰	۱۹	۴	۰	۳۳
درصد	۳۰,۳	۵۷,۶	۱۲,۱	۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۲	۱۱	۱۵	۵	۳۳
درصد	۶,۱	۳۳,۳	۴۵,۵	۱۵,۲	۱۰۰
مجموع	۴	۳۹	۴۷	۹	۹۹
درصد	۴	۳۹,۴	۴۷,۵	۹,۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

در رابطه با افزایش مهاجرت معکوس و نقش آن بر افزایش تحصیلات مردمان محلی نظریه‌های مختلفی وجود دارد اما در روستاهای ساحلی بیش از ۹۰ درصد در حد متوسط تا زیاد مهاجرت معکوس را بر افزایش تحصیلات مردم محلی مؤثر می‌دانند در مجموع در تمام روستاها مهاجرت معکوس در حد متوسط تا زیاد موجب افزایش تحصیلات مردمان محلی شده است.

جدول ۲۴- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش تحصیلات مردمان محلی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲	۱۶	۱۴	۱	۳۳
درصد	۶,۱	۴۸,۵	۴۲,۴	۳,۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۶	۲۴	۳	۰	۳۳

درصد	۱۸,۲	۷۲,۷	۹,۱	۱۰۰
تعداد	۱	۱۵	۳	۳۳
درصد	۴۲,۴	۴۵,۵	۹,۱	۱۰۰
تعداد	۳	۵۳	۷	۹۹
درصد	۳۶,۴	۵۳,۵	۷,۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران خدمات گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف به روستانشینان داده شده است؛ به طوری که روستاهای برخوردار از آب آشامیدنی از ۴۷۰۰ روستا در سال ۱۳۵۸ به ۳۲ هزار و ۵۰۰ روستا در سال ۱۳۹۳ رسیده است. همچنین تعداد مراکز بهداشتی درمانی روستایی از ۵۱۸ مرکز به ۲۵۰۰ مرکز در همین مدت رسیده است. پوشش بیمه اجتماعی روستاییان و عشایر نیز در سال ۱۳۹۳ برای یک میلیون و ۲۵۰ هزار خانوار در نظر گرفته شده است، در ایجاد واحدهای آموزشی، فضاهای ورزشی، طول راه‌های روستایی و روستاهای برخوردار از گاز و برق شبکه نیز روستاها شاهد افزایش چشمگیری بوده‌اند. بی‌تردید حمایت از تشکیل شهرهای کوچک به خالی شدن روستاهای کشور می‌انجامد، در کنار این امر، مهاجرت بی‌رویه روستاییان، تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی، عدم تمایل روستاییان باقی‌مانده برای کشاورزی و سالخوردگی کشاورزان موجود علاوه بر تهدید امنیت غذایی شهروندان کشور، آثار زیست‌محیطی و بسیاری مشکلات دیگر را برای کشور به همراه خواهد داشت؛ لذا باید هرچه زودتر برنامه‌ریزی طولانی‌مدتی برای توقف سیل تبدیل روستاها به شهر انجام شود. بسیاری از دهیاران و مسئولین روستا در طی مصاحبه بیان داشتند که مهاجران بر امکانات روستا تأثیر آن‌چنانی نداشته‌اند اگرچه به ظاهر باید به این سخن تکیه نمود اما در روستاهای با مهاجرت بالا این سخن مورد تأیید نیست و در روستاهای بزرگی مانند زیبا کنار که میزان مهاجرت بالا است به‌طور ناخودآگاه بر خدمات بهداشتی روستائیان اثرگذار بوده است

جدول ۲۵- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش بهداشت و آموزش روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۴	۱۳	۱۵	۱	۳۳	۳۳
درصد	۱۲/۱	۳۹/۴	۴۵/۵	۳/۰	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۸	۲۲	۳	۳۳	۳۳	۳۳
درصد	۲۴/۲	۶۶/۷	۹/۱	۰/۰	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱۲	۱۶	۵	۳۳	۳۳	۳۳
درصد	۳۶/۴	۴۸/۵	۱۵/۲	۰/۰	۰/۰	۱۰۰
مجموع	۴	۳۳	۵۳	۹	۹۹	۹۹
درصد	۴	۳۳/۳	۵۳/۵	۹/۱	۰/۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

در زمینه مشارکت افرادی که تازه وارد روستا شده و به‌عنوان مهاجر شناخته می‌شوند نتایج نشان می‌دهد که مشارکت این افراد در بحث کارهای روستا خوب بوده و دهیاران روستا معتقدند که بیش از ۹۰ درصد از این افراد بین متوسط تا بسیار زیاد در کارها مشارکت دارند

جدول ۲۶- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش مشارکت در روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۵	۱۳	۱۵	۳۳	۳۳	۳۳
درصد	۱۵/۲	۳۹/۴	۴۵/۵	۰/۰	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۶	۲۴	۳	۳۳	۳۳	۳۳
درصد	۱۸,۲	۷۲,۷	۹,۱	۰/۰	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۲	۱۸	۱۰	۳۳	۳۳	۳۳

درصد	۶,۱	۵۴,۵	۳۰,۳	۹,۱	۱۰۰
تعداد	۷	۳۷	۴۹	۶	۹۹
درصد	۷,۱	۳۷,۴	۴۹,۵	۶,۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

تاریخ مدون ایران است. ایجاد روستا در ایران به ۹۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح می‌رسد. عده‌ای از جغرافیدانان و جامعه‌شناسان روستایی بر این باورند که روستاهای اولیه از اسکان یافتن گروه‌های کم‌انسانی که پیش از آن به شیوه گردآوری و شکار امرار معاش می‌کردند، شکل گرفته است. اولین روستاها در ایران به حدود ۱۰ قرن قبل از میلاد در دامنه‌های زاگرس و نواحی شمال خوزستان شکل گرفته است. با شکل‌گیری روستاها در مناطق دیگر ایران، این روستاها تحولات اجتماعی، اقتصادی و معیشتی خود را آغاز کردند. ولی به دلیل عدم ارتباط بین نواحی مختلف روستایی، این تحولات روند کندی داشته‌اند.

جمعیت کشور در سال ۱۳۳۵ نزدیک به ۱۹ میلیون نفر بود که از این میان نزدیک به ۶ میلیون نفر یعنی معادل ۳۱,۴ درصد جمعیت شهری و بیش از ۱۳ میلیون نفر یعنی معادل ۶۸,۶ درصد جمعیت کشور را روستاییان تشکیل می‌دادند؛ اما در سال ۱۳۹۵ جمعیت کشور طبق آمارها بیش از ۷۵ میلیون نفر اعلام شد که سهم شهرنشینی به بیش از ۷۱,۴ درصد رسید و سهم روستاییان نیز به ۲۸,۶ درصد رسیده است. ایران یکی از سریع‌ترین کشورهای جهان در رشد شهرنشینی بوده است. از دیدگاه کارشناسان یکی از مهم‌ترین عوامل نابودی اقتصاد تولیدی همین نابودی روستاها است. در حقیقت به موازات مهاجرت گسترده روستاییان به شهرها و جذب آن‌ها در ادارات دولتی و مشاغل خدماتی نه تنها تعداد شاغلان به حرفه‌های تولیدی نظیر کشاورزی ریزش قابل توجهی داشته است؛ بلکه تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و تبدیل روستاها به شهر باعث شد روستاییان مهاجرت نکرده نیز از کار کشاورزی دست کشیده و در مشاغل خدماتی و اداری شهرهای جدید التاسیس مشغول به کار شوند ولی معمولاً این روستائیان به دلیل گرون بودن اجاره بها در روستاها ساکن می‌شوند که این امر از نظر ۶۳/۶ درصد از دهیاران معتقدند که مهاجرت معکوس موجب افزایش امنیت و پایداری روستاها شده است در روستاهای با فاصله متوسط هم در حد متوسط تأثیرگذار بوده است و در روستاهای با فاصله زیاد این تأثیر کمتر شده است در مجموع با توجه به اینکه روستاهای ساحلی میزان مهاجرین خیلی زیاد بوده است میزان اثرگذاری هم بیشتر شده است.

جدول ۲۷- میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر افزایش امنیت و پایداری در روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۵	۲۱	۳	۳	۱	۳۳
درصد	۱۵/۲	۶۳/۶	۹/۱	۹/۱	۳/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۴	۷	۲۰	۲	۲	۳۳
درصد	۱۲,۱	۲۱,۲	۶۰,۶	۶,۱	۶,۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۴	۱۳	۵	۲	۹	۳۳
درصد	۱۲,۱	۳۹,۴	۱۵,۲	۶,۱	۲۷,۳	۱۰۰
مجموع	۱۳	۴۱	۲۸	۷	۱۰	۹۹
درصد	۱۳/۱	۴۱/۴	۲۸/۳	۷/۱	۱۰/۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

حدود ۴۰ سال از زمانی که محققان و دانشگاهیان دریافتند که تغییرات جمعیتی متفاوتی در سراسر آمریکا در حال وقوع است می‌گذرد. در دهه ۱۹۷۰ حرکت خالص جمعیت به سمت نواحی غیرشهری آمریکا مشاهده شد. این روند جدید محدود به شهرهای متصل به کلان‌شهرها نبوده است. در کمال ناباوری، اجتماع‌های کوچک‌تری که به‌عنوان آثاری از دوران گذشته به فراموشی سپرده شده بودند، با سرعتی شگفت‌آور گسترش پیدا کردند. برای مثال در بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۷۴ نواحی غیرشهری و شهری آمریکا به ترتیب رشدی برابر با ۵/۶ درصد و ۳/۴ درصد داشته‌اند. در حالی که این ارقام تنها در یک دهه‌ی قبل به ترتیب ۴/۱٪ و ۱۷/۱٪ بوده‌اند. اگر چنانچه بپذیریم که مهاجرت معکوس یک مهاجرت در جهت عکس است، در این صورت باید بدانیم که این حرکت یک حرکت همگن نیست، بلکه ممکن است در زمینه مقصد خانوارهای مهاجر و نیز در زمینه انگیزه‌هایی که منجر به تغییر مکان شده‌اند تفاوت داشته باشند. این تفاوت‌ها باعث شده است که برخی این‌گونه نتیجه‌گیری کنند که زیرمجموعه‌هایی از مهاجرت معکوس ممکن است در سیستم سکونتی نقش داشته باشند. به‌عنوان یک نقطه شروع برای تحقیقات گسترده‌تر می‌توان سه عنوان: برون - شهرنشینی (حومه‌نشینی)، شهرنشینی جابجا شده و ضد شهرنشینی را نیز مورد استفاده قرار داد که هر کدام از آن‌ها در درجه اول به علت انگیزه خانوارهای مهاجر متمایز می‌باشند.

«ضد شهرنشینی» سومین نوع مهاجرت معکوسی است که وقوع آن در سیستم سکونتی قابل مشاهده است. برای مثال بلک وود و کارپنتر (۱۹۷۸)، عبارت ضد شهرنشینی بودن را برای توصیف افرادی به کار بردند که تمایل دارند در مکان‌های کوچک‌تر زندگی کنند؛ این توصیفی است که ایلورتو و لولاف (۱۹۸۲) نیز به‌صورت مشترک ارائه داده‌اند. برخی دیگر بعد جامعه‌شناسی را نیز اضافه می‌کنند و تمایلات ضد شهری را با عدم پذیرش سبک زندگی شهری یکسان فرض می‌کنند.

انگیزه‌های ضد شهری باعث حرکت ساکنان (به دورتر از حومه شهر) می‌شود تا از جرم و جنایت، مالیات، ازدحام و آلودگی فرار کنند. هرچند توصیف آن‌ها را با روشن ساختن این مطلب می‌توان گسترش داد که ضد شهرنشین‌ها نه‌تنها تمایل به ادامه زندگی در یک محیط روستایی دارند (به دلیل عوامل دفع‌کننده و جذب‌کننده) بلکه برای آن‌هایی که نیروی کار محسوب می‌شوند به علت تمایل به کار کردن در شرایطی با تمرکز کمتر صورت می‌پذیرد. سه متغیر برای ضد شهرنشینی در ادبیات مورد بازنگری قرار گرفته است. اول، عامل «حرکت برگشت به سمت زمین‌ها» است که کمتر به آن توجه شده است و بیانگر جستجو برای یک سبک زندگی کاملاً جدید (و اغلب خودکفا) است. دوم، تغییر مکانی است که به‌منظور ارتقاء کیفیت زندگی فرد از طریق دستیابی به سکونتگاه و شغل در یک اجتماع کوچک‌تر صورت می‌گیرد سوم، مهاجرت بازنشستگی است که در جستجوی امنیت و مطبوعیت بیشتر است که شامل حرکت افراد مسن‌تر از نواحی بزرگ‌تر به نواحی با تمرکز کمتر است. در هر کدام از این موارد، نیروی محرکه‌ای که منجر به تغییر مکان شده است، تمایل به تجربه زندگی در یک مکان غیرشهری است.

هر سه طبقه‌بندی برون - شهرنشینی، شهرنشینی جابجا شده و ضد شهرنشینی تنها بر مبنای انگیزه‌های مهاجرتی بنا شده‌اند و دیگر معیارهای فضایی خاص نادیده گرفته شده‌اند. در حالی که برخی بر این باورند که مقصد مهاجرت اگر از اهمیت بیشتری برخوردار نباشد حداقل دارای اهمیت مشابهی است و باید توجه داشت که پیشرفت‌های

صورت گرفته در زمینه تکنولوژی ارتباطات باعث افزایش قابل توجهی در آزادی انتخاب محل سکونت شده است؛ بنابراین، این‌طور برداشت می‌شود که هر سه نوع مهاجرت معکوس ممکن است در محل‌های نزدیک به هسته اصلی شهرهای بزرگ یا با فاصله کمی از آن‌ها صورت پذیرد؛ بنابراین، به‌جای تمرکز بر روی مکان، با تمرکز بر روی انگیزه به‌عنوان متغیر متمایز کننده می‌توان مکان مهاجران ضد شهرنشینی را که به نواحی به‌ظاهر روستایی که در مجاورت مرکز کلان‌شهر قرار دارند را نیز لحاظ کرد.

بررسی مطالعات حاکی از آن است که دلایل مهاجرت بازگشتی به نواحی روستایی عمدتاً اقتصادی، بوم‌شناختی و در ارتباط با کیفیت زندگی است. لازم به یادآوری است مهاجرت معکوس در ایران سنخ دیگری از مهاجرت معکوس در کشورهای پیشرفته است، در کشورهای پیشرفته ساکنین شهرها عمدتاً از مشکلات بزرگ‌تر مراکز شهری به دنیای قابل اداره تر و سالم‌تر حاشیه سوق داده می‌شوند، اما در کشورهای جهان سوم عمدتاً دسترسی به فرصت‌های شغلی، مسکن ارزان‌تر و... موجب جابه‌جایی جمعیت از شهرها به سکونتگاه‌های روستایی می‌گردد. چنانچه رد اغلب تحقیقات انجام شده در کشور تأمین زمین و مسکن ارزان‌قیمت در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت به‌عنوان مهم‌ترین علل شکل‌گیری مهاجرت‌های معکوس و بازگشتی مطرح شده است.

افزایش هزینه‌های زندگی در شهر و رشد قیمت خانه در مناطق حاشیه‌ای سبب شده تا مهاجرت معکوس در برخی مناطق شهری ایران شکل بگیرد. بر اساس اعلام قائم مقام وزارت راه و شهرسازی در سال ۱۳۹۰، ۸۰۰ منطقه حاشیه‌ای در ایران شناسایی شده است. برآوردها نشان می‌دهد قیمت ملک در این نقاط نیز روند صعودی داشته است. بیش از ۱۸ میلیون نفر از جمعیت ۲۱ میلیون نفری روستاییان کشور از راه آسفالت برخوردار شده‌اند. سیاست‌های اصلی دولت این است که در تمام روستاهای با جمعیت نزدیک به ۱۰۰ نفر یعنی بیش از ۲۰ خانوار، راه آسفالت کشیده می‌شود. توسعه راه روستایی به توسعه اقتصاد کشور کمک می‌کند. فعالیت‌های کشاورزی به راه نیاز دارد و در صورت گسترش راه‌ها هزینه‌های حمل‌ونقل کاهش می‌یابد. از سوی دیگر هزینه‌های بالای زندگی در مناطق شهری دشواری‌هایی را به جمعیت مهاجر روستایی تحمیل می‌کند. با توسعه راه‌های کشور زمینه‌های ایجاد شده تا حتی در صورت اشتغال فرد روستایی در شهرها، او بازهم به روستای خود بازگردد. به این ترتیب در روستاهای نزدیک به مناطق شهری می‌توانند در شهر کار کنند و در روستا زندگی کنند. میزان توسعه راه‌ها در مناطق روستایی طی سال‌های گذشته افزایش چشمگیری داشته است. طی سه دهه گذشته روند مهاجرت از روستاها به شهر به شدت گسترش یافته است. برآوردهای مرکز آمار ایران نشان می‌دهد امور اشتغال‌زایی مانند قالی بافی در روستاها با افت ۶۰ درصدی مواجه بوده است. تنها در شیراز تعداد فرش بافان روستایی از ۱۲۰ هزار نفر به ۴۰ هزار نفر کاهش داشته است. خط فقر یک میلیون و ۱۰۰ هزار تومانی در مناطق شهری کشور منجر به مهاجرت معکوس شده است.

توزیع جمعیت در روستاهای ایران به هیچ وجه یکسان نیست و عوامل متعدد جغرافیایی هم چون توپوگرافی، اقلیم، نوع خاک، میزان آب، نوع معیشت، فرهنگ و... در پراکندگی آن مؤثر است. به‌طوری که روستاهای غرب ایران پرجمعیت‌تر از روستاهای شرقی است. در مجموع با توجه به تعداد روستاهایی که طی دهه‌های اخیر خالی از سکنه شده می‌توان نتیجه گرفت که به‌طور کلی از تعداد روستاهای کوچک کاسته شده و جمعیت روستایی به مرور گرایش بیشتری به زندگی در روستاهای پر جمعیت داشته است. با وجود پر جمعیت شدن روستاهای بزرگ و تبدیل برخی

از این روستاها به شهر، تعداد روستاهای بزرگ کاهش نیافته و به تدریج به تعداد و جمعیت این روستاها افزوده شده است.

جز برخی مهاجرت‌ها که در اثر مسائل سیاسی و یا حوادث طبیعی صورت می‌گیرد، تمامی شواهد و مدارک حاکی از آن است که این فقیرترین افراد نیستند که مهاجرت می‌کنند. سطح و دامنه‌ای از فقر وجود دارد که پایین‌تر از آن مهاجرت مقدور نیست و علاوه بر آن خود مهاجرت نیاز به امکاناتی برای هزینه‌های سفر و حمایت مهاجران در مقصد تا زمانی که کار تمام‌وقت یا پاره وقتی پیدا کنند، دارد. بیشتر روستاییانی که مهاجرت می‌کنند از گروهی هستند که در روستا وضعیت اقتصادی خوبی دارند و برای رسیدن به امکانات بهتر به شهر مهاجرت می‌کنند؛ و چون تخصص اغلب آن‌ها در روستا باغداری، کشاورزی و دامداری بوده است و پس از مهاجرت به شهر موقعیتی برای تخصص آن‌ها وجود ندارد در بیشتر اوقات وارد فعالیت‌های تخصصی نمی‌شوند و بیشتر در کارهای دستی مشغول به کار می‌شوند که از نظر سطح درآمدی با روستاها فرقی ندارد و شاید فرد، شغل ایدئال خود را هم پیدا نکند، ولی به علت این که مهاجرت کرده، مجبور است با شرایط بسازد. مهاجرت از روستا به شهر در ایران مرد گزین، جوان گزین، مجرد گزین و با سواد گزین است. مهاجرت‌های روستاییان غالباً به صورت فردی انجام می‌شود. میان مساحت زمین زراعی و مهاجرت رابطه‌ی معکوس وجود دارد. مهاجرت‌های روستایی - شهری بیشتر یک مرحله‌ای است البته مهاجرت و جابجایی جمعیت روستایی در مناطق مختلف کشور متفاوت است. مثلاً گرایش جمعیت کشور به شهر تهران موجب پیدایش روستاهای بسیار بزرگ در استان تهران و پیرامون پایتخت شده‌اند، زیرا اسکان در شهر تهران برای بسیاری از مهاجران به دلایل متعدد دشوار است و این روستاها به عنوان مراکز خوابگاهی در حاشیه شهر به وجود می‌آیند و رشد و توسعه می‌یابند.

بررسی مطالعات حاکی از آن است که دلایل مهاجرت بازگشتی به نواحی روستایی عمدتاً اقتصادی، بوم‌شناختی و یا در ارتباط با کیفیت زندگی است. به علاوه مهاجرت معکوس در ایران شکل دیگری از مهاجرت معکوس در کشورهای پیشرفته است، در کشورهای پیشرفته ساکنین شهرها عمدتاً از مشکلات بزرگ‌تر مراکز شهری به دنیای قابل اداره تر و سالم‌تر حاشیه سوق داده می‌شوند، اما در کشورهای جهان سوم عمدتاً دسترسی به فرصت‌های شغلی، مسکن ارزان‌تر و دیگر دلایل موجب جابه‌جایی جمعیت از شهرها به سکونتگاه‌های روستایی می‌گردد. چنانکه در اغلب تحقیقات انجام شده در کشور تأمین زمین و مسکن ارزان‌قیمت در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت به عنوان مهم‌ترین علل شکل‌گیری مهاجرت‌های معکوس و بازگشتی مطرح شده است. بدون تردید، روستاهای پیرامون شهرهای بزرگ از جمله مهم‌ترین کانون‌های استقرار جمعیت‌های مهاجر از روستاها و حتی شهرهای کوچک به شمار می‌آید؛ این روستاها به دلیل برخورداری از امتیاز مجاورت و همزیستی با شهر بزرگ به ویژه در ابعاد فرصت‌های شغلی و بهره‌مندی از خدمات و زیرساخت‌ها از مزیت ارزانی شرایط زندگی و بخصوص اجاره‌ی مسکن و یا حتی خرید زمین یا مسکن بهره‌مند بوده و تبعاً زمینه‌ساز رشد بی‌رویه‌ی جمعیت در این گونه از روستاها می‌شود. عوامل مؤثر در رشد مهاجرت‌های معکوس به روستاهای شهرهای تنکابن و رامسر متأثر از اهداف توسعه است که به شرح زیر عبارت‌اند از:

عوامل اقتصادی عبارت‌اند از: درآمد ثابت و دائمی، امنیت شغلی، تعادل شغلی (ترکیبی شامل بخش‌های کشاورزی، تجارت و صنعت)، امکان کسب یک زندگی آزاد، تقسیم‌توانایی پاسخ‌گویی منابع، توزیع و مصرف برای مدتی طولانی. عوامل اجتماعی و فرهنگی عبارت‌اند از: حفظ سلامتی که اساس ادامه‌ی حیات جامعه است و نیز دسترسی، تهیه و توزیع آن در سطح جامعه، توسعه‌ی آموزش که عامل هدایت توسعه و ایجاد یک زندگی سالم است. رسیدن به خودکفایی بر اساس ارزش‌های فرهنگی، حفظ محیط طبیعی بر سلامتی جامعه. مهاجرت از دیدگاه اجتماعی به انگیزه‌های متعددی چون انگیزه‌های مربوط به تشکیل یا الحاق به خانوار، تغییر وضعیت زناشویی، انگیزه‌های مربوط به اعضای خانوار، تحمل‌ناپذیر شدن شرایط زیست در مبدأ، تمایل به زندگی در جای دیگر... عوامل سیاسی که در جوامع مختلف می‌تواند متفاوت باشد، ولی اصول کلی آن همراه ساختن جامعه‌ی روستایی با سیاست‌های دولت و به دنبال آن استفاده از روستا به‌عنوان منبع قدرتی پایدار است؛ و عوامل طبیعی که در این بحث کمتر می‌گنجد.

«مهاجرت بازگشتی» فرایندی است که سه مرحله تولد و زندگی در روستا، مهاجرت به شهر و سکونت در آنجا و سپس، بازگشت مجدد به روستا را شامل می‌شود. رد مهاجرت بازگشتی، محل تولد و زندگی مهاجران روستا بوده و به دلایل مختلف اقتصادی و اجتماعی و غیره به شهر مهاجرت کرده و مدتی نسبتاً طولانی از عمر فعال خود را در شهر سپری کرده و سپس، به روستای موطن خود باز می‌گردند. عوامل جاذبه روستایی (ارزانی زمین و مسکن، زمین ارثی، هوای لطیف و پاکیزه، نبود مشکلات شهری) و دافعه‌ی شهری (گرانی زمین و مسکن، فشارهای روحی و روانی، تبعیض نژادی، آلودگی هوا و غیره) و توسعه شبکه‌ی حمل‌ونقل موجب تحرک مکانی به صورت مهاجرت بازگشتی می‌شود. هدف از بازگشت اقامت و زندگی است. چنانچه در مناطق روستایی مهاجرفرست، توسعه زیرساخت‌ها و امکانات زیربنایی برای فعالیت‌های اقتصادی و رشد و پیشرفت فرهنگی و سیاسی ملاحظه می‌شود، منجر به بروز پدیده مهاجرت بازگشتی می‌شود؛ بنابراین، ایده بازگشت به مبدأ در شخص به وجود آمده و وضعیتی را بیان می‌کند که شخص مهاجر با تمایل خود و به ویژه بعد از مدت زمان مشخص به مبدأ برمی‌گردد. کوین هینو (۲۰۰۲) افزایش قیمت املاک و مسکن، رواج برخی از ناهنجاری‌های مربوط به شهر (رفتارهای ضداجتماعی نظیر بزهکاری) در محیط‌های روستایی را از پیامدهای منفی مهاجرت بازگشتی پنداشته است؛ اما ونگ (۲۰۰۴) تأثیرات مثبت بازگشت مهاجران در توسعه‌ی روستایی به دلیل مهارت، سرمایه لازم، تجربیات و دانش مفید آن‌ها را مثبت ارزیابی می‌کند.

پدیده مهاجرت بازگشتی، بیشتر واکنشی نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی قلمداد می‌شود که از طریق ایجاد درآمد در فعالیت‌هایی مانند کشاورزی و دامداری، بازنشستگی و گاه ناشی از مشکلات زندگی شهری پدید می‌آید. مهاجرت بازگشتی غالباً بزرگسالان و بازنشستگان را شامل شده و گاهی نیز جوانان به دلایل بهداشتی یا به تبع خانواده، این نوع مهاجرت را برمی‌گزینند. اگر شرایط به نحوی تغییر یابند که ارتقای کیفیت زیستی و امکانات در روستا همراه با ارتقای سطح درآمد کشاورزی (در واحد سطح) باشد، زندگی در روستا را جایگزین جذابی برای محیط آلوده‌ی پرهزینه‌ی شهری می‌سازد. رونق اقتصادی در روستاها، خانواده‌های مهاجر را به روستاها کشانده و مهاجرت بازگشتی صورت خواهد گرفت. در دهه اخیر تغییرات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی مناطق روستایی بازگشت مهاجران از جمله در ایران را زمینه‌سازی کرده است.

درکل، پدیده مهاجرت بازگشتی در ایران از موضوعاتی است که کمتر به آن پرداخته شده است، درحالی که مهاجران بازگشته غالباً با سرمایه‌های مالی مهارت‌های فنی و دانش‌های نوین می‌توانند فرایند توسعه مناطق روستایی را تسریع بخشند. در دهه اخیر، روند مهاجرت بازگشتی در روستاهای شهرستان رشت افزایش یافته است. در واقع وقتی شهرنشینان در شرایطی (در روستا) هم وزن شرایط کنونی خودشان (در شهر) قرار می‌گیرند و درعین حال می‌توانند از آرامش و هوای سالم تغذیه جسمی و روحی مناسب داشته باشند روستاها را جایگاهی بهتر در نظر خواهند گرفت و پیامد مهاجرت معکوس شکل می‌گیرد. لازم به ذکر است بسیاری از تعاریف دلایل اقتصادی را در شکل‌گیری مهاجرت معکوس مورد تأکید قرار می‌دهد مانند مهاجرت معکوس واکنشی نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی قلمداد می‌شود که این جذابیت از طریق ایجاد درآمد در فعالیتهایی مانند دامداری، یا کشاورزی، بازنشستگی و گاهی اوقات ناشی از مشکلات زندگی شهری پدید می‌آید.

منابع

- آراسته خو، محمد (۱۳۷۰) نقد و نگرش به فرهنگ اصطلاحات علمی و اجتماعی، تهران، گستر.
- ارشاد، فرهنگ (۱۳۷۰)، مهاجرت، شهرنشینی و توسعه انتشارات سازمان بین المللی کار.
- اسکلدون، رونالد (۱۹۹۶)، مهاجرت روستاییان به شهر و اثرات آن در کاهش فقر روستایی ترجمه حمید رضا وجدانی، دانشگاه شریف.
- اعتماد، گیتی (۱۳۶۳)، شهرنشینی در ایران، مهاجرت در ایران در دهه‌های اخیر تهران، آگاه.
- ۵-اوبرای، آ، یس (۱۳۷۰)، مهاجرت شهرنشینی، توسعه، ترجمه فرهنگ ارشاد
- آیرملو، رضا (۱۳۶۳)، مهاجرت از روستا به شهرها در ایران، بخش تحلیل مهاجرت، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز شماره ۱۳۳.
- ایمان، محمد تقی (۱۳۶۸)، مهاجرت در کشورهای جهان سوم، مجله ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- بدیعی، ربیع (۱۳۶۲)، جغرافیای مفصل ایران جلد اول، انتشارات اقبال، تهران.
- بدیعی، ربیع (۱۳۶۲)، جغرافیای مفصل ایران جلد دوم، انتشارات اقبال، تهران.
- زاهد زاهدانی، سید سعید (۱۳۶۵)، نظری در مورد مهاجرت با توجه به نمونه ایران، نشریه علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز شماره ۱.
- زنجانی، حبیب الله (۱۳۷۶)، تحلیل جمعیت‌شناسی تهران، سمت.
- زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران، سمت و اثرات.
- مهدوی، د (۱۳۸۲)، نقش توریسم در توسعه روستایی پیرامون شهرها.
- ۵۳-مهدوی، مسعود (۱۳۷۴)، جغرافیای روستای ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- مهدی، جمال (۱۳۷۵)، عوامل موثر بر توسعه و گسترش کالبدی شهرها، خلاصه مقالات اولین سمینار شهرسازی و ابنیه تاریخی دانشگاه زنجان.
- مهدوی، مسعود (۱۳۷۱)، جغرافیای روستای ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- مهدوی، مسعود (۱۳۷۴)، جغرافیای روستای ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- وحیدی، پریدخت (۱۳۶۴)، مهاجرت‌های بین‌المللی و پیامدهای آن، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۰) مهاجرت، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸) نظریات مهاجرت، شیراز: انتشارات نوید.
- مجموعه برنامه پنج ساله توسعه کشور جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۹، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور.

مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۷۹، نقش جهادسازندگی در بخش کشاورزی و توسعه روستایی، مجموعه مقالات، چاپ اول، تهران وزارت جهاد سازندگی.

مطیعی لنگرودی، دکترسیدحسن، ۱۳۸۲، مدیریت و نوسازی روستایی تجربه اروپا و شمال آمریکا، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیا و توسعه ناحیه ای، دانشگاه فردوسی مشهد.

معاونت پژوهشی و جهاد دانشگاهی واحد تهران، ۱۳۸۷، بررسی و تحلیل قوانین و مقررات مرتبط با امور دهیاریها و ارائه پیشنهادات قانونی جهت رفع ابهامات، تعارضات و خلاءهای قانونی آن، انتشارات جهاد دانشگاهی.

مهدوی، مسعود، ۱۳۷۷، مقدمه ای بر جغرافیای روستایی ایران جلد اول، انتشارات سمت تهران.

موسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۱، چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه روستایی ایران، تهران.

مولایی هشیجین، دکترنصرالله، ۱۳۸۵، چشم اندازجغرافیایی (مفاهیم، تعاریف، تقسیمات)، فصلنامه چشم اندازجغرافیایی، دانشگاه آزاداسلامی واحددرشت.

<https://www.ft.com>

<https://www.jmaterenvirosci.com>